

עבדות, שחרור ויצירה

על גלגולי המדליה הראשונה של מדינת ישראל

מדליה אינה עיטור אך גם אינה מטבע רגיל. עיטור מוענק לאדם על מעשה גבורה או על הצטיינות בתחום זה או אחר; מטבע נושא עריך והוא הַיִלָךְ חוקי במדינה. מדליה אינה משמשת לתשלום, והיא יכולה להיות מונפקת בידי רשויות ממלכתיות, ציבוריות ופרטיות כאחת. על פי רוב היא עשויה מתכת, לעתים קרובות זהב או כסף, ואין מגבלות על קוטרה, על משקלה ועל צורתה הגאומטרית. מדליות ממלכתיות הן מדליות המונפקות מטעם המדינה, בעצמה או בידי גוף שהסמיכה לשם כך, ומוטבע עליהן סמל המדינה או שמה.

בישראל הונפקו המדליות בתחילה בעיקר כדי להרבות את הכנסות המדינה. אמנם בשעתו נטען בשם דוד בן-גוריון כי מדליות משמשות כ"שגרירי המתכת של מדינת ישראל", אולם היה זה כנראה רק רווח משני. שטרות כסף ומטבעות שאנחנו משלמים בהם מונפקים בישראל מאז הקמת המדינה, אולם המדליות הממלכתיות הונפקו רק משנת 1958, שנת העשור. להנפקת המדליה הראשונה קדמה התפתחות מעניינת ב-1954, שאינה מוכרת לרבים.

נריהו שנידור

ד"ר נריהו שנידור הוא מהנדס בגמלאות, לשעבר ברפא"ל ובטכניון, המתעניין במטבעות ובשטרות של ישראל וחרב בעמותת אספני שטרות ומטבעות בישראל.

גרסת הזהב הראשונה עם התאריך השגוי: תל"א

יהודה השבויה ויהודה המשוחררת: המדליה הראשונה

המדליה הרשמית הראשונה של ישראל הונפקה בסופו של דבר ב-1958, במלאות עשור למדינה. הגוף היוזם היה "ועדת חגיגות העשור" שמינה דוד בן-גוריון, ומי שהציע לוועדה להנפיק מדליה היה הנומיסט הידוע ליאז קדמן. קדמן עצמו נתן רעיון וסקיצה לאומן אוטו ואליש, שעיצב את המדליה שהונפקה בשתי גרסאות: אחת זהב (קוטר 27 מ"מ, משקל 15 גרם) ואחת כסף (38 מ"מ, 30 גרם). זאת, בסיועו המקצועי של בנק יעקב יפת.

בגב המדליה מצוי העתק של מטבע רומי שהונפק בשנת 71 לספירה לכבוד ניצחון אספסיאנוס על יהודה, שנה אחת קודם לכן, ובו הכיתוב בלטינית IVDEA CAPTA, SC (יהודה השבויה, ונוטריון של Senatus Consulto, דהיינו באישור הסנט). מתחת לדקל ומסביב להעתק עוצבה שרשרת, לציון עבדות, וכן הכיתובים "גלתה יהודה" והתאריך תל"א. על הכיתוב "תל"א" מציינים הקטלוגים שהוא התאריך שבו גלתה יהודה לפי הלוח העברי, המקביל לשנת 70 לספירה. כך כתב גם קדמן עצמו בספרו על הכסף של ישראל: "Hebrew

סטטריציוס "יהודה השבויה" מימי אספסיאנוס

בין שנת תשי"ד לגתתצ"ב: ניסיון ראשון

בשנת 1954 החלה לפעול בתל אביב מטבעה ממשלתית; הונפקו בה מעות של 50 פרוטות ו-100 פרוטות, שעד אז נטבעו בחו"ל. באפריל של אותה השנה הביע הממונה על הכנסות המדינה תמיכה ביוזמתו של המדפיס הממשלתי "להוציא מפעם לפעם, בהתאם למקובל במטבעות, מטבעות מיוחדות או מטבעות זכרון שאינן עוברות לסוחר, אלא למטרות איסוף [...] הוצאות החומר והעבודה מהוות אחוז קטן באפן יחסי של התמורה".

כחודש לאחר מכן תיאר המדפיס הממשלתי את "שלוש מטבעות הזכרון" הראשונות שיונפקו לכבוד הקמת המטבעה. מבחינה עיצובית היו המדליות אמורות להתבסס על המעות של 50, 100, ו-25 פרוטות, שכבר היו במחזור מ-1949, ולכלול את הכיתובים "מטבעת ישראל המחודשת", את התאריך "תשי"ד" ואת התאריך "גתתצ"ב", שהיא שנת פרוץ מרד בר כוכבא לפי הלוח העברי. ב-28 במאי 1954 אישרה ועדת השרים לענייני כלכלה "הוצאת מטבעות זכרון ע"י המטבעה הממשלתית, לשם הפצתן בארץ ובחו"ל". המטבעה המלכותית ההולנדית באוטרכט היא שטבעה את המדליות עוד בקיץ 1954, במה שהוגדר תחילה ניסוי.

על המדליות הניסיוניות נכתבו שני התאריכים בדרך לא תקנית (גתתצ"ב תשי"ד), והכיתוב משני צדי הדקל הוא ירושלים. הדקל עצמו מקורו במטבע מימי בר כוכבא, והוא הופיע מאוחר יותר במטבע של אגורה חדשה אחת משנת 1980, ובתוספת שני סלים במטבע 10 ש"ח שבשימוש כיום. אף לא אחת מן המדליות הונפקה בסופו של דבר, אולי גם כדי שלא להתנגש בפעילותו של בנק ישראל, שהוקם רשמית בשלהי 1954. כמה עותקים של המדליות שרדו, והם כיום פריטי אספנות מבוקשים. אחד מהם מוצג בביתן המטבעות ע"ש קדמן במוזיאון ארץ ישראל בתל אביב.

הגרסה השלישית, נחושת, עם השנה המתוקנת: תת"ל

של הקמת חברה ממשלתית עצמאית שתהיה מופקדת על שיווק מטבעות הזיכרון והמדליות ותדאג להגדיל את הכנסות המדינה מהנפקות אלה."

ועדת השרים לענייני כלכלה אישרה את יסוד "החברה הישראלית למדליות ומטבעות בע"מ" ב-1961, ומנהל החברה היה לוי אברהמי. בשנת 1963 בקירוב שונה שם החברה מ"הישראלית" ל"הממשלתית", ואת לוי אברהמי החליף כמנכ"ל יצחק אבני, ששימש בתפקידו כ-15 שנה. ביוזמתו המקורית של קולק לא הוגדר ככל הנראה באיזו תדירות יונפקו המדליות, באילו נושאים יעסקו, מי יבחר אותן ומי יפקח על פעילות החברה. ההכנסות מן המדליות יועדו, לפי קולק, "לשימור ושחזור מבנים עתיקים ושיפור נוף הארץ". ואולם, עם השנים התמססה כוונה טובה זו, גם משום שההכנסות פחתו והלכו.

"החברה" ידעה עליות ומורדות, והחל בשנות ה-80 סבלה מאוד בשל גודש ההנפקות ובשל ירידה בהתעניינות האספנים והלקוחות (היהודים ברובם) בארצות הברית ובעולם כולו. על מנת להתמודד עם ההפסדים בתחום המדליות ומטבעות הזיכרון החלה החברה לעסוק בהפקה ובהפצה של חפצי נוי. תחום זה חורג כמובן מן התחום שנועד לה מלכתחילה, ואכן, מבקר המדינה לא ראה זאת בעין יפה, ואף לא את הבקרה החלשה על החברה מצד רשות החברות הממשלתיות. במאי 2008, לאחר התלבטויות שונות, הופרטה החברה ונרכשה בידי חברת ג.ר.א.ס - אומנות ישראלית. שמה חזר להיות החברה הישראלית למדליות ולמטבעות בע"מ, וזיכיונה להנפקת מדליות ממלכתיות ולהפצתן הוארך עד 2014.

שחרור אחד, גרסאות רבות

המדליה הראשונה על כל גרסותיה כונתה לימים מדליית "השחרור" (ובאנגלית: Liberation). היא זכתה כאמור להצלחה רבה, ובעקבות כך הניפיקה ועדת חגיגות העשור

date, corresponding to 70 C.E. ואולם, שנת תל"א אינה מקבילה כלל לשנת 70 לספירה הכללית! לפיכך אפשר לנחש שאולי הכוונה הייתה לשנת [ג]תתל"א, המקבילה לשנת 71 לספירה, ושאות ת' אחת נשמטה בתהליך העיצוב. למרבה הפליאה, הנומיסמטים שכתבו על מדליה זו לא הביעו תמיהה על התאריך השגוי, וחזרו שוב ושוב על קביעתו השגויה של קדמן.

על פני המדליה מופיע כיתוב בלטינית ISRAEL LIBERATA משני צדי דקל סמלי, ובעברית "עשור לחרות ישראל", ירושלים ו"תשי"ח.

בשנת 1958 הונפקה גם גרסה שלישית של המדליה, עשויה נחושת, שעיצב סטודיו רוטשילד את ליפמן ("רול"י) על פי הסקיצה של קדמן. גרסה זו דומה לקודמותיה אך לא זהה להן: העלמה שבצד הדקל מניפה עולל ולא אלומת שיבולים; שולב בה התאריך הנכון - תת"ל - המקביל לשנת 70 לספירה; ויש שינויים בעיצוב הגרפי, בהשראת מטבע רומי אחר. המילה LIBERATA בלטינית עודה מופיעה, אבל "ירושלים" נעלמה משום מה. ב-1961 הונפקו שתי גרסאות נוספות מכסף, זהות למדליית הנחושת, ועשויות בשני גדלים.

ממדליה אחת לחברת מדליות

המדליה הראשונה זכתה להצלחה עצומה, וכן גם מטבע הזיכרון הראשון, שהונפק אף הוא ב-1958. בעקבות זאת הקים מנכ"ל משרד ראש הממשלה דאז, טדי קולק, את "יחידת מדליות ומטבעות" במשרדו, על מנת שתעסוק בשיווק המדליה ומטבע הזיכרון. בעת הקמתה הורכבה היחידה הקטנה משמונה וחצי משרות, ובראשה הועמד לוי אברהמי, עד 1959 מפקד מחוז ירושלים במשטרת ישראל. בריאיון שפורסם ב-1996 אמר טדי קולק:

"אחרי שבנק ישראל החליט להמשיך את הנפקת מטבעות הזיכרון מדי שנה נראה כי יחידה ממשלתית קטנה לא תוכל לעמוד בעומס ההפצה ולכן נרקם הרעיון

ב-1958 וב-1959 עוד שתי מדליות: "הגבורה" ו"יובל תל-אביב", בהתאמה.

גרסאות אוטה ואליש של המדליה הראשונה מ-1958 אינן מופיעות בקטלוגי החברה הישראלית למדליות, על אף שהן מופיעות בכל יתר הקטלוגים. יתר על כן, החברה הציגה את גרסת "רולי" של המדליה מ-1958 כאילו היא הנפיקה אף אותה, על אף שהדבר לא היה נכון, וקראה לה Liberation I. כך עשתה גם במדליות אחרות שהונפקו בארץ לפני הקמתה הרשמית, כגון "הגבורה" שהונפקה גם היא ב-1958. בקטלוג החברה נכתב כי: "במלאת עשר שנים למלחמת הקוממיות, אשר בעיצומה הוכרז על הקמתה של מדינת-ישראל ונוסד צה"ל, טבעה החברה הממשלתית למדליות ולמטבעות מדליה ממלכתית מיוחדת, להנצחת גבורתם של בני ישראל במולדתם" (ההדגשה שלי - נ"ש). זאת אף שהחברה טרם נוסדה כלל בשנת 1958, ושאת מדליות "הגבורה" הנפיקה ועדת חגיגות העשור.

בשנת 1962 הנפיקה החברה גרסה חדשה של מדליות "השחרור" מ-1958, שוב בעיצוב "רולי". מדליה זו שונה בפרטים בולטים ולא מעטים מהמדליה המקורית מ-1958:

מדליות "דולי" 1962	מדליות "רולי" 1958
תאריך החורבן: ג'תת"ל	תאריך החורבן: תת"ל
JUDAEA CAPTIVE	IUDEA CAPTA
התאריך E.C. 70	אין תאריך כללי של החורבן
יהודה השבויה	גלתה יהודה
ISRAEL LIBERATED 1948	ISRAEL LIBERATA
ישראל המשוחררת תש"ח	עשור לחרות ישראל תשי"ח

מדליה מחודשת זו, כפי שאפשר להבין, אינה עוד מדליה לציון עשור להקמת המדינה אלא לציון הקמת המדינה עצמה (תש"ח). בדיוק לשם כך נוסף התאריך הכללי 1948. החלפת הלטינית באנגלית סרת טעם, וניתן לנחש ששיקולי שיווק הם שהניעו את המנפיקים לעשות את השינויים הללו. למדליה זו, לאחר כל השינויים, קשה לקרוא בשמה של המדליה הראשונה משנת 1958 ("השחרור"), למרות השימוש בגרפיקה המופקרת, שזכתה להצלחה עצומה.

את המדליה המחודשת הנפיקה החברה לאורך עשרות שנים, בשנים 1965, 1967, 1971, 1972, 1988, 1993 ו-1994, כולן דומות לגרסת 1962, להוציא את גרסת הפלטינה מ-1988, Liberation III, גם היא בעיצוב "רולי" אך שונה במקצת: בין היתר, נוספו לה סמל שנת ה-40 למדינה והשם ישראל.

אות כבוד הוא לליאו קדמן, שהמדליה שאת נושאה הציג ב-1958 לוועדת העשור חייתה במשך 36 שנה, בגלגולים רבים. בהקשר זה ראוי לציין שכבר ב-1948 הציג קדמן לשר דוד רמז מדליות Israel liberata — Judaea capta, אלא שאז עדיין נחשבה ההצעה ל"לא בשלה"...

לעיון נוסף:

1. Leo Kadman, *Israel's Money, new and enlarged edition*, Tel Aviv 1963, pp. 33-35
2. Sylvia Haffner (ed.), *Israel's Money and Medals*, 2nd edition, Boca Raton 1970, pp. 218-226, 284-285
3. ש' אביעזר (עורך), השטרות והמטבעות של ישראל, ירושלים 1990.
4. ש' אביעזר וט' קראוזה, "הייתי היוזם להנפקת מטבע הזכרון הראשון של מדינת ישראל: ראיון עם טדי קולק", המטבע, 4 (מרץ 1996), עמ' 6-7.
5. י' משורר, אוצר מטבעות היהודים, ירושלים 1997, עמ' 131-132, 316.
6. י' צדקה (עורך), מדליות ומטבעות ישראל, קטלוג, 1982, עמ' 93-97.